

علیرضا عرفانی

قلمرو دین و گستره شریعت

از سری بحث‌های فلسفه فقه ۳

تحقیق و نگارش: سید رضا عرفانی راد

نشر اشراق و عرفان

قلمرو دین و گستره شریعت

علیرضا اعرافی

تأليف: سیدرضا روحانی راد
ناشر: مؤسسه اشراق و عرفان
ویراستار: عباسعلی مردی
امور هنری: حمید بهرامی
نوبت و تاریخ چاپ: اول / بهار ۱۳۹۶
لیتوگرافی، چاپ و صحافی: سازمان چاپ اِسرائ
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۱۶۰ تومان

کلیه حقوق برای مؤسسه اشراق و عرفان محفوظ است.

ISBN : 978-600-8542-07-0

تلفن: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۰
www.eshragh-erfan.com
نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۸۵۴۱
info@eshragh-erfan.com

آدرس: ایران، قم، خیابان معلم، معلم ۸، کوچه شهید محقق، پلاک ۵۹

کانال تلگرام: @EshraghErfan

اعرافی، علیرضا، ۱۳۳۸ -	۴
Arafi, AliReza	
قلمرو دین و گستره شریعت / علیرضا اعرافی: تحقیق سیدرضا روحانی راد؛ ویراستار عباسعلی مردی.	عنوان و نام ناشر
قم: موسسه اشراق و عرفان، ۱۳۹۶.	مشخصات نشر
۳۲۰ ص.	مشخصات ظاهری
مطالعاتی در باب احکام شرعی: بررسی‌های اسیفه فقه؛ ۳.	فروست
۰۷-۰۷-۸۵۴۲-۰۶-۹۱۸-۱۶۰۰۰۰ ریال	شابک
	وضعیت فهرست نویسی
کتابنامه: ص ۱-۳۰۰؛ همچنین به صورت زیرنویس.	یادداشت
نمایه.	یادداشت
اسلام -- بررسی شناخت	موضوع
Study and teaching -- Islam	موضوع
دین پژوهی	موضوع
Religion -- Research	موضوع
فقه -- بررسی و شناخت	موضوع
Islamic law -- Study and teaching	موضوع
اجتهاد	موضوع
(Ijtihad (Islamic law	موضوع
طریقت و شریعت	موضوع
*Tariqat and shari'at	موضوع
روحانی راد، سیدرضا، ۱۳۵۴ -	شناسه افزوده
مردی، عباسعلی، ۱۳۵۲ -، ویراستار	شناسه افزوده
ق ۸ الف ۱۱/ BP	رده بندی کنگره
۲۹۷	رده بندی دیویی
۴۶۷۷۵۶۶	شماره کتابشناسی ملی

۱۳.....	سخن مؤسسه.....
۱۵.....	مقدمه.....

بخش اول: کلیات / ۱۷

۱۷.....	بیان مسأله.....
۱۸.....	مبادی تصویری.....
۱۸.....	۱. نیاز و انتظار.....
۱۸.....	تعریف نیاز و انتظار.....
۱۹.....	اقسام نیاز و انتظار.....
۱۹.....	الف: نیاز ذاتی و عرضی.....
۱۹.....	ب: نیاز صادق و کاذب.....
۲۰.....	۲. انسان.....
۲۱.....	۳. دین.....
۲۱.....	دین در لغت.....
۲۱.....	۱. مالکیت.....
۲۲.....	۲. حکومت و فرمانروایی.....

۲۲.....	۳. برتری و چیرگی
۲۲.....	۴. اطاعت و فرمان برداری
۲۲.....	۵. عادت و سیره
۲۳.....	۶. شریعت
۲۳.....	۷. حساب
۲۳.....	۸. داوری و قضاوت
۲۳.....	۹. پاداش و جزاء
۲۴.....	جمع بندی
۲۴.....	۱. آیات در آیات
۲۴.....	۱. آیات
۲۶.....	۲. روایات
۲۸.....	۳. دین در اصطلاح اندیشمندان
۳۲.....	جمع بندی
۳۲.....	۴- شریعت
۳۳.....	پیشینه بحث
۳۴.....	الف: ساحت غربی
۳۴.....	۱. قرون وسطی
۳۵.....	۲. عصر انقلاب علمی
۳۶.....	۳. عصر روشن گری
۳۶.....	۴. قرن نوزدهم
۳۷.....	۵. قرن بیستم
۳۸.....	ب: ساحت اسلامی
۳۹.....	جایگاه و اهمیت مسأله

- ۴۰..... رویکردها و روش‌ها
- ۴۰..... الف: تعیین قلمرو دین به روش بیرون دینی
- ۴۲..... ب: تعیین قلمرو دین به روش درون دینی
- ۴۲..... ج: تعیین قلمرو دین به روش ترکیبی

بخش دوم: دیدگاه‌ها و ادله در قلمرو دین / ۴۵

- ۴۷..... فصل اول: دیدگاه صد اقلی
- ۴۷..... گفتار اول: ادله بیرون دینی
- ۴۸..... ۱. دین‌نامین‌کننده بخشی از نیازها
- ۴۸..... الف: آرایش روانی
- ۴۹..... ب: تجربه دین و مواضع عرفانی
- ۵۱..... ج: پشتوانه اخلاق
- ۵۱..... د: کمک به درک مفاهیم دشوار
- ۵۲..... ۲. متغیر بودن نیازها و ثبات دین
- ۵۳..... ۳. پیامدهای منفی دیدگاه حداکثری
- ۵۴..... ۱-۳. از بین رفتن اخلاص و پیدایش شرک
- ۵۵..... ۲-۳. دین‌گریزی و انصراف از دین
- ۵۶..... ۳-۳. حاکمیت زور و کالای شیطان
- ۵۸..... ۴-۳. جهل، تاریکی و عقب‌ماندگی
- ۶۰..... ۵-۳. عرفی شدن دین
- ۶۲..... ۴. داورانگاری دین
- ۶۳..... ۵. گوهر و صدف، ذاتی و عرضی
- ۶۵..... ۶. استقلال اخلاق از دین

- گفتار دوم: ادله درون دینی ۶۹
۱. اهداف بعثت انبیاء ۶۹
- الف: خدا و آخرت هدف بعثت انبیاء ۶۹
- ب: تحقق سلوک توحیدی، هدف کتاب و سنت ۷۲
۲. واگذاری امور دنیوی به انسان ۷۴
- خلاصه بحث ۷۷
۳. مدل دور دیدگاه حداکثری ۷۹
- سنا راه ادله بیرون دینی ۷۹
- الف: بازبشمار قانون ۷۹
- ب: برهان حکمت ۸۴
- گفتار دوم: ادله بیرون دینی ۸۴
۱. آیات و روایات جامعیت دین ۸۵
- آیات ۸۵
- روایات ۹۶
- جمع بندی مجموعه روایات جامعیت دین ۱۲۰
۲. آیه و روایات اكمال دین؛ ۱۲۰
- آیه اكمال ۱۲۱
۳. آیات اهداف بعثت انبیاء ۱۲۵
- ۱-۳. تربیت فکری و اعتقادی ۱۲۶
- ۲-۳. تربیت رفتاری ۱۲۷
- ۳-۳. تربیت اخلاقی ۱۲۹
- ۴-۳. تکامل اجتماعی ۱۳۰
- ۵-۳. اصلاح و پیشرفت ۱۳۰

۱۳۱.....	۴. آیه و روایت خاتمیت
۱۳۶.....	۵. آیات، روایات و شواهد تاریخی جهانی و جاودانگی اسلام...
۱۳۶.....	آیات
۱۴۰.....	روایات
۱۴۱.....	شواهد تاریخی
۱۴۲.....	خلاصه فصل دوم

بخش سوم: قلمرو فقه یا شریعت / ۱۴۵

۱۴۹.....	فصل اول: نظریه حد اقلی بودن فقه
۱۴۹.....	ادله
۱۴۹.....	۱. فقه فاقد برنامه
۱۵۲.....	۲. فقه متکفل مسائل حقوقی
۱۵۲.....	۳. محدودیت فقه در موضوعات
۱۵۳.....	۴. محدودیت فقه در منابع
۱۵۳.....	۱-۴. قرآن
۱۵۴.....	۲-۴. سنت
۱۵۶.....	۳-۴. عقل
۱۵۸.....	۴-۴. عرف

۱۶۱.....	فصل دوم: نظریه حداکثری بودن فقه
۱۶۳.....	ادله
۱۶۳.....	۱. قاعده «لکل واقعه حکم»
۱۶۳.....	بررسی مفهومی قاعده
۱۶۸.....	بررسی مستندات قاعده

۱۸۷.....	۲. اصل مولویت .....
۱۸۹.....	تعریف مولویت و ارشادیت .....
۱۹۱.....	ملاک مولویت و ارشادیت .....
۱۹۳.....	دلیل اثبات اصل مولویت .....
۱۹۴.....	موارد خروج از اصل مولویت .....
۱۹۵.....	اصل مولویت در گزاره‌ها .....
۱۹۹.....	۳. جهاد .....
۱۹۹.....	۱-۳. مفهوم شناسی اجتهاد .....
۲۰۰.....	۱-۲. پیش‌بنه اجتهاد .....
۲۰۷.....	۳-۳. نقش اجتهاد در جامعیت شریعت .....
۲۶۶.....	خلاصه بخش سوم و جمع‌بندی کلی .....

پیوسته ما / ۲۶۹

۲۶۹.....	۱. اومانیسیم .....
۲۷۱.....	۲. سکولاریسم .....
۲۷۴.....	۳. فقه اقتصاد .....
۲۷۴.....	۱-۳. مالکیت .....
۲۷۶.....	۲-۳. اسباب مالکیت .....
۲۷۶.....	الف: اسباب مالکیت ابتدایی .....
۲۷۷.....	ب: اسباب مالکیت انتقالی .....
۲۷۷.....	الف: اسباب مالکیت قهری .....
۲۷۷.....	ب: اسباب مالکیت ارادی .....
۲۷۷.....	۳-۳. اصول مالکیت .....

۲۷۷	.....	۱-۳-۳	تلاش
۲۷۸	.....	۲-۳-۳	عدالت و تقوا
۲۷۸	.....	۳-۳-۳	نفی تکاثر
۲۷۹	.....	۴-۳	اصول مصرف
۲۷۹	.....	۱-۴-۳	استفاده بهینه
۲۸۰	.....	۲-۴-۳	عدالت و تقوا
۲۸۰	.....	۳-۳	مسابقات
۲۸۱	.....	۴	فقه سیاست
۲۸۱	.....	۱-۴	حکومت و حاکمیت
۲۸۲	.....	۲-۴	حکومت در دوره نبوت
۲۸۳	.....	۳-۴	اهداف حکومت
۲۸۳	.....	۱	توحید و بندگی
۲۸۳	.....	۲	اجرای عدالت اجتماعی
۲۸۳	.....	۳	مبارزه با طاغوت و استکباریت
۲۸۴	.....	۴	تربیت اسلامی و توسعه فرهنگی
۲۸۴	.....	۵	اتحاد و انسجام اسلامی بر پایه توحید و تقوا
۲۸۴	.....	۶	الگودهی در سبک زندگی
۲۸۵	.....	۴-۴	شرایط حاکم اسلامی
۲۸۵	.....		الف: علم و عقل
۲۸۵	.....		ب: تقوا و عدالت
۲۸۵	.....		ج: قدرت و شجاعت
۲۸۶	.....		د: امانتداری
۲۸۶	.....		ه: اسلام و ایمان

- ۲۸۶..... و: مرد بودن
- ۲۸۷ ..... ۴-۵. نحوه حاکمیت و مدیریت جامعه
- ۲۸۷ ..... الف: رحمت، محبت و مغفرت
- ۲۸۸ ..... ب: اعتدال و میانه‌روی
- ۲۸۸ ..... ج: حمایت از مستضعفین و نیکوکاران
- ۲۸۹..... د: مشورت و مشارکت دادن مردم در امور
- ۲۹۰ ..... کتابنامه
- ۳۰۱ ..... نمایه‌ها
- ۳۰۱..... نمایه آیات
- ۳۱۲ ..... نمایه روایا
- ۳۱۴ ..... نمایه اشخاص
- ۳۱۸..... نمایه اصطلاحات

سخن مؤسسه

پیروزی انقلاب سبک‌دهنده اسلامی، رسالت حوزه‌های علمیه را دو چندان کرده است؛ نظام اسلامی برای تأمین پشتوانه تئوریک خود به منظور تصمیم‌گیری و اجرا باید مبانی علمی لازم را در اختیار داشته باشد، و این عرصه‌ای است که حوزه علمیه در کنار دیگر مجامع علمی کشور آسایش فعال داشته باشد؛ زیرا بدون گسترش مرزهای علوم اسلامی به بحث نوپدید و تولید علوم انسانی با رویکرد اسلامی، این نیاز پاسخ مناسب نمی‌یابد. ضرورت مجاهدت علمی به منظور پاسخگویی به مطالبات روزافزون و برحق جامعه علمی، آنگاه به اثبات می‌رسد که در نظر داشت؛ اولاً: تحولاتی جدید در مجموعه دانش بشری، به ویژه علوم انسانی رخ داده است؛ ثانیاً: زندگی انسان معاصربه واسطه پیشرفت در علوم و فناوری‌های جدید، دستخوش تطوراتی شگرف شده است؛ ثالثاً: شکل‌گیری نظام اسلامی، فرصت مناسبی را فراروی جامعه دینی قرار داده است تا به اهداف خود دست یابد؛ از این رو سرعت بخشیدن به فعالیت‌های علمی حوزوی به منظور توانمندسازی نظام اسلامی در این باره ضروری می‌نماید.

«مؤسسه اشراق و عرفان» که فعالیت خود را از سال ۱۳۸۶ با نظارت علمی و ریاست عالی آیت‌الله اعرافی آغاز کرده است، در عین تأکید بر اصالت‌های حوزوی،

سعی در رفع نیازمندی‌های معرفتی انسان معاصر دارد؛ از این رو مأموریت‌های خود را «پژوهش در زمینه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف، بر مبنای روش اجتهادی در راستای نظام سازی اسلامی»، «پرورش پژوهشگران صاحب‌نظر در عرصه فقه‌های نو و فلسفه‌های مضاف و نظام‌سازی اسلامی» و «جمع‌آوری، تنظیم و نشر آثار ریاست عالی مؤسسه» قرار داده است تا بتواند به ایفای نقشی مؤثر در این مجال پردازد.

مسئله «قلمرو دین» که گاه به خطا، از آن با عنوان «انتظار بشر از دین» یاد می‌شود، به نوعی است که از دیرباز در مباحث «دین‌پژوهی» مورد بحث بوده؛ اهتمام بیشتر به این مسئله در دوران حاضر، به معنی توفیق دین‌ستیزان در اثبات گستره اصلی دین نیست؛ بلکه به معنی کامیابی دین‌مداران در دفاع از قلمرو حد‌اضری برای دین می‌باشد؛ اندیشه‌ای که حقانیت آن، نه در عرصه نظر، که در عرصه عمل و با تشکیل «حکومت دینی» و تلاش برای بنا نهادن «تمدن عظیم اسلامی» به اثب رسیدگی است. اثر حاضر در صدد دفاع از اندیشه دین‌حداکثری در مسئله «قلمرو دین» (شریعت) بر اساس مبانی فکری استاد اعرافی است.

مؤسسه اشراق و عرفان بر خود لازم دانند از حضرت آیت‌الله اعرافی که در تمامی مراحل تولید این اثر، از اشراف و نظارت عالیه درین نمودند تشکر نموده و همچنین زحمات حجت‌الاسلام محمد سعیدی بر در راه‌مایی و نظارت بر این پروژه و تلاش محقق ارجمند حجت‌الاسلام سید رضا روحانی در تحقیق و نگارش این کتاب را ارج نهاد.

امید است صاحب‌نظران و اندیشوران حوزه و دانشگاه، مؤسسه اشراق عرفان را به منظور بهبود تولیدات علمی آینده، از نظرات و پیشنهادات سارنده خود محروم نسازند.

مقدمه

بحث از قلمرو دین و اندیشه دین به چه موضوعاتی پرداخته است، یکی از مهم‌ترین مباحث دین‌شناسی است که سابقه‌ای دیرینه در میان ادیان و مذاهب داشته و امروزه با توسعه علوم بشری و اعتراض سیاسی حلوه‌ای دیگر یافته است. این بحث در طول تاریخ با رویکردهای مختلف، ویرس‌های گوناگون مورد بحث بوده است؛ روزگاری با رویکرد نیاز انسان به دین، انبیاء، تحت عنوان «فلسفه بعثت انبیاء» یا «وجه حاجت بشر به دین» به تبیین قلمرو دین پرداخته می‌شد. بعدها در غرب مقارن با رنسانس و انقلاب علمی، برخی از ادیان را خدیدی با رویکردی انسان‌مدارانه و نگاهی کارکردگرایانه به دین، با طرح مباحثی چون «انتقال بشر از دین» سعی در تحدید دین داشتند؛ و در دهه‌های اخیر این بحث گاهی با اعتراضات سیاسی به شکل دیگری در جوامع اسلامی مطرح گشت. عده‌ای متأثر از جناح غربی با چهره‌ای خیرخواهانه همان ادبیات را در جامعه اسلامی مطرح کردند و مسأله حداقلی بودن دین را مطرح ساختند؛ در مقابل گروهی با توجه به قابلیت‌های بی‌بدیل اسلام و سازوکارهای جامعیت و پویایی دین، از اندیشه دین‌حداکثری دفاع کردند. این بحث گذشته از اغراض سیاسی برای کشوری که براساس اسلام، حکومت تشکیل داده است و سعی در تحقق کامل آن و ایجاد تمدن عظیم اسلامی دارد،

جزء مهم‌ترین مباحث به‌شمار می‌رود؛ چراکه اساس حکومت اسلامی و چگونگی حکومت‌داری و اجرای فرامین اسلامی، مبتنی بر تعیین قلمرو دین است. در این نوشتار سعی شده است دیدگاه‌های مختلف در حوزه دین به‌طور عام و در حوزه فقه و شریعت به‌طور خاص بیان شود و مبانی و ادله هر یک مورد بحث و بررسی قرار گیرد.

این کتاب در سه بخش تنظیم یافته است:

در بخش نخست مباحث کلی همچون مفهوم‌شناسی، پیشینه بحث، جایگاه و اهمیت، رویکردها و روش‌ها، مبانی و پیش‌فرض‌های این مسأله آمده است.

در بخش دوم دیدگاه‌های مختلف در حوزه قلمرو دین آمده و دو دیدگاه اصلی یعنی «دین حداقلی» و «دین حداکثری» با ادله درون دینی و برون دینی به تفصیل بیان و بررسی شده است.

در بخش سوم دیدگاه‌ها و ادله در مباحث فقه، به‌طور خاص مورد بررسی قرار گرفته است. در این بخش دیدگاه‌ها و مبانی اصلی اشاره و براساس قاعده «لکل واقعه حکم» و «اصاله المولویه» و غیراجتهاد، به‌عنوان یکی از مهمترین عوامل جامعیت و پویایی دین و فقه از اندیشه حداکثری دفاع شده است.

امید آنکه این اثر نیز بتواند در کنار دیگر تألیفات علمی انجام یافته، مفید فایده و دفاع قابل قبولی از اندیشه جامعیت دین در همه جنبش‌ها - به‌ویژه فقه باشد که تنوری عملی اسلام و قانون زندگی بشر است.